

Kassák és a másság*

STANDEISKY ÉVA

A másság – eltérés az ismerttől, a megtapasztalttól. A találkozás vele feszültséget kelthet. Elfogadása vagy elutasítása egyaránt erőfeszítést kíván. Az egyén változását – mássá válását – is beleértem a másság fogalmába. A gyermekből felnőtté váló ember elszakadása attól, amire társadalmi származása, etnikai és vallási hovatartozása predesztinálta, megpróbáltatásokkal, konfliktusokkal jár, járhat. Hogyan zajlott és mivel járt az 1887 és 1967 között élt Kassák Lajos magára találása, önmegvalósítása, költővé, íróvá, lapalapítóvá válása? Kiharcolt mássága hogyan függött össze családi és társadalmi helyzetével?

Családi vonatkozások

Kassák anyja, született Istenes Erzsébet a családot és a háztartást látta el, olykor mosást vállalt. Apja, Kassák István patikaszolga – szépítő szóval laboráns – volt. A katolikus vallású szülők egyházi karriert szántak elsőszülöttjüknek, négy gyermekük közül az egyetlen fiúnak. Nem tudok arról, hogy Kassák szüleit a politika, a közélet és az etnikai hovatartozás foglalkoztatta volna.

A családban és a szülővárosában, Érsekújváron megtapasztalt nemzetiségi és társadalmi környezet is formálta a fiatal Kassákot. A szlovák–magyar eredet – anyja magyar, apja szlovák családból származott – és a paraszti-pásztori, alsó kispolgári léthez köthető kulturális hatások befolyásolták későbbi életének alakulását. Családjából egyedül ő került magasabb társadalmi státusba: lakatos szakmunkásból rendhagyó módon író, művész, önképzés révén első generációs értelmiségi lett. Anyja, lánytestvérei és azok rokonai „a Lajost” érthetetlen dolgokat művelő, furcsa verseket író híres emberként tartották számon. Egyszerre volt számukra ismerős és idegen. Kassák átérezte ezt a kettősséget, érzékelte a zavartságot, amit családtagjaiban művészlétével kiváltott. Erre az *Elkallódott magvak* című versét hozom példának, amelyet Kassák legidősebb húga lányának és családjának ajándékozott. (Az először a *Költemények, rajzok* című kötetében meg-

* A tanulmány a Karsai László 70. születésnapja alkalmából rendezett tisztelegő konferencián elhangzott előadás bővített változata. Megjelent lábjegyzetek nélkül az *Élet és Irodalom*, 64. évf. (2020) 39. számában, 2020. szeptember 25-én.

jelent,¹ Kassák által kézzel javított és aláírt, 1952 januárjára datált vers gépelt kéziratát tőlük kaptam.) Idézem a költeményt:

„A költő ma olyan egyszerűen beszél / amilyen egyszerű a nyár tüze és a tél hava. / Megértitek mind a kettőt és szeretitek / ha ugyanakkor szenvedtek is mindkettőtől. / Ó a szegények közt is ti a legszegényebbek / akik nehéz munkátok árán sem juttok hozzá / egy rőf kolbászhoz, néhány pohárka ízes borhoz. / Végre is jönni kéne már valakinek / aki saját eszetek járása szerint magyarázza meg / merre hajózzatok és hol vessetek horgonyt. / Amit eddig mondtunk, mind üres szó csak / olyan mag, ami nem fog csírát e kemény talajban / s a gyümölcsöt hozó fa nem nő ki belőle soha. // Maholnap elvénülök már s örök fájdalom marad / hogy váltogattuk egymás közt a szót, igent és nemet mondtunk / olykor mosolyogtunk is hozzá s mindvégig nem értettük meg egymást. / Bocsássátok meg, hogy csak énekelni tudtam / mikor nagyon rég óta terített asztal köré szeretetek volna ülni / zsírban sült húsok, savanyú uborkák, tölteléktől duzzadt kalácsok közelében. // Bocsássátok meg, hogy éreztem sóvár pillantásokat súlyát / s akár az ismeretlen földre tévedt vándor / csak énekeltem tovább a magam idegen dalát.”

Alkotói és mozgalmi vonzásokör

Kassák művészi és eszmei vonzásokörébe zömmel olyan fiatalok kerültek, akik társadalmi háttérüket és vallásukat tekintve is különböztek tőle. Származásából, élettapasztalatából, alkotói és közéleti felfogásából – belőle: személyiségéből, az addig megtett útjából – következett, hogy elsősorban nem a vidékről jövők, a paraszti sorból kitörni akarók, hanem a helyüket kereső, lázadó városi fiatalok keresték vele a kapcsolatot, akik között sok volt a zsidó (kis)polgári eredetű. A zsidó származású magyarok kultúrájának, szokásainak mássága közelről érintette Kassákot. Önmagára találásában, kiteljesedésében, alkotóvá, közéleti szereplővé, értelmiségivé válásában többnyire zsidó eredetűek segítettek: ők nyitottabbak voltak az újra, tájékozottabbak voltak a világ dolgaiban, mint a vele kapcsolatba kerülő honfitársai zöme. Kassák immunis volt a fajgyűlölet betegségével szemben: erkölcsileg felvértezte a katolikus vallás és a szocialista eszme, ösztönkésztetéseit fizikai és művészi alkotómunkával szelídítette meg.

¹ Kassák Lajos: *Költemények, rajzok*. Budapest: Szépirodalmi, 1958.

Magyarázatra szorul ugyanakkor, hogy körének tagjai közül számosan miért kerültek szembe vele, miért hagyták el őt, s lettek ádáz eszmei ellenfelei. Úgy vélem, ennek az az oka, hogy a kassáki másság nem csupán a családi és a társadalmi állapot változásához köthető, hanem a mozgalmár és a művész mivolt egymáshoz való viszonyának változásához is. Pályája első szakaszában Kassák a forradalmi művészetnek egyszerre szánt ember- és társadalomalakító, valamint művészetmegújító szerepet. A forradalmi idők elmúltával azonban elkülönítette egymástól a művészi és a mozgalmi alkotói tevékenységet, s szakított az orosz-szovjet hatás alá került kommunista eszmékkal. Alapvetően ez a szakítás fordította szembe vele híveit, akik a bolsevik párt hithű követőiként a politika szolgálatát várták el az íróktól, művészekről, s immár maguk is ebben a szellemben alkottak.

Művészet és osztályszármazás

Az osztályhovatartozás művészetre tett pozitív és negatív hatása Kassákot egész életében foglalkoztatta. Bár idős korában hátrányként élte meg a „gyermekszoba” és az iskolában elsajátítható készségek és tudás hiányát, úgy tűnik, előnyére vált, hogy saját erőfeszítése révén lett műélvező és alkotó: művészetének alakításában nem gátolták intézményesen örökített irodalmi, képzőművészeti minták. A képzett-tanult alkotóktól eltérően családjában, gyermekkori környezetében átélt és megtapasztalt egyfajta archaikus, mitikus, vallásos paraszti világot. A hegyi pásztorok téli pihenéskor előadott, nehéz életüket kiszínező történetei, az anya és a nagymama dalai, vallási énekei, a balladák, a (rém)mesék úgy épültek be a gyermeki emlékezetbe, hogy az alkotói folyamatban előhívhatók voltak, és inspiráló érzetekkel, elemekkel gazdagíthatták műveit, amit mindennek előtt első regénye, a *Misilló királysága* bizonyít leginkább. Kassák ugyanakkor, főként pályája első évtizedeiben, deklaráltan a munkásosztályhoz tartozónak vallotta magát, s a politikai és az irodalmi közvélemény is a munkás eredetű írók legkiválóbbjaként tartotta számon. A társadalmi különbségekre érzékeny Kassák munkásmozgalmi tapasztalatainak is köszönhetően egyre jobban látta a munkások emberi gyengeségeit. Korai, híressé vált/tett versének, a *Mesterembereknek* eszményített munkásképe a harmincas évek végére eltűnt műveiből.

Kassák ellen az lett a kommunisták leggyakoribb vádjá, hogy cserbenhagyta osztályát, a munkásságot, amikor ellenezte a művészet ideológiai, hatalmi harci célú alkalmazását: kisajátítását, felhasználását. Kassák regé-

nyeiben, novelláiban az író hitvallásának megfelelően – az alkotó mint „a szociális és humánus szellem egyetemes képviselője” nem hazudhat semmilyen magasabb rendűnek gondolt cél érdekében – a munkásfigurák az esetek többségében esendők, kiszolgáltatottak. Nem csupán a hatalomnak, hanem saját maguknak is: szokásaiknak, mentalitásuknak, gondolkodásmódjuknak. Nem jobbak, nem rosszabbak, mint a többi ember, de helyzetükből adódóan többször kerülnek olyan helyzetbe, amikor váltásra, változtatásra kényszerülnek. Ők is csak enni, szeretni, családot alapítani, gyereket felnevelni, pihenni, szórakozni akarnak, mint más körülmények között élő társaik, s dolgozni, hogy mindezekhez meglegyen az anyagi hátterük. Kirekesztettségük, gyökértelenségük, munkanélküliségük azonban sokszor olyan reménytelen helyzetbe sodorja őket, amiből többnyire nem tudnak kikecmeregni. Magányossá válnak, elzülленek, iszákosok lesznek, önmagukat is becsapják, és másokat is félrevezetnek. Betegségbe, öngyilkosságba menekülnek.

Pesszimizmusa az évek múlásával sem változott. A Rákosi-érában írt, de az olvasóközönség elé csak évtizedekkel később került naplójában, a *Szénaboglyában* így vélekedik a munkásságról: „Ismertem azelőtt is robotban agyonhajszolt, gazdaságilag kiuzsorázott munkásokat, közülük való vagyok, közöttük éltem, és szerettem őket, és hittem, hogy egyszer magukra eszmélnek, felemelik az öklüket, és összetörik a hamis kőtáblákat, s íme ugyanezeket a testvéreimet ma csak szánni tudom. Lesz-e majd egyszer erejük hozzá, hogy zsarnokaikat lerázzák magukról? Lesz-e még egyszer az egymást megbecsülő emberi közösség fészke az ország, vagy talán minden jó remény hiába?”²

Az osztályszármazás és a műalkotás közötti összefüggés legbehatóbb taglalása az 1920-as években Kassák körébe tartozó Déry Tibor és Kassák Lajos levélváltásához köthető. Dérynek a *Szép Szóban* 1937-ben publikált levelére Kassák csaknem két évtized múltán válaszolt, amely újabb évtizedek elteltével aztán a *Szénaboglya* című könyvében került nyilvánosság elé. „Kedves Barátom – írja Kassák Déry Tibornak 1955-ben –, hányszor fájlaltam úgy csendben, hogy nem volt semmilyen gyerekszobám, s hogy nem hozhattam hazulról »ingyen szerzett« műveltséget! Továbbá azt is fájlaltam, hogy messze időkbe visszatekintve csak birkapásztor, parádés kocsis, kazánkovács, suszter, foltozószabó, szolgáló és mosónő rokonaim voltak. (...) Tagadom tehát, hogy osztályhelyzetem különös szerencse lenne a számomra, sőt szörnyű tehertételnek érzem, fogcsikorgatva vise-

² Kassák Lajos: *Szénaboglya*. Budapest: Szépirodalmi, 1988. 266.

lem, és testemmel, lelkemmel változtatni akarok rajta. Őseim, sajnos, túrték egy felkapaszkodott osztály zsarnokságát, én a magam osztályából felkapaszkodottak gőgjét, kapzsiságát, önkényes törvénykezését sem bírom el.”³

Levele szerint ugyanakkor valami végzetszerűséget, megkötöttséget látott a munkásmozgalomba bekerülő polgári eredetűek származásában. „Úgy vélem, a polgár kiléphet osztályából, de nem léphet ki önmagából, tehát osztályán kívül is megmarad polgárnak. Mint osztályát elhagyott polgár talajtalannak érzi magát, és érzi a proletáriátus idegenkedését.” Az ilyen ember „a senki földjén áll, nem tudja elfogadni a kommunisták gyakorlatát, és nem tudja elfogadni a polgári életforma eszmei tartalmát. Sem itt, sem ott nem állítható be reguláris katonának, de harcot folytat valamilyen jó ügy érdekében a partizánok szenvedélyességével.”⁴ (Kassák itt Lukács György *Pártköltészet* című, 1945 decemberében elhangzott előadásának híressé vált kijelentésére utal, mely szerint „a költő sohasem vezér vagy sorkatona, hanem mindig partizán”.)

Az osztályhelyzet, a származás problémája naplója más részein is felbukkan: „Feleségemmel a proletárszármazású írók, művészek sorsáról beszélgettünk, s végül is oda lyukadtunk ki, hogy minden erőfeszítésünk ellenére sem tudunk nyomasztó osztályörökségünktől megszabadulni, s előbb vagy utóbb lemaradunk a nagy versenyen. (...) Úgy tudom, egyedül én jutottam el odáig, hogy örökölt terheimmel a hátamon az alkotás újabb lehetőségei, a társadalmi felszabadulás gondolati és érzelmi világunknak új formai problémái is izgalomba hoztak. (...) Büntetést érdelek, mert túljutottam osztályom maradiságán, és egyetemesebb igényekkel egyetemesebb eredményekre törekszem.”⁵

*

Kassák Lajos művészete és közéleti tevékenysége egyaránt a másság kategóriájába sorolható: eltér a megszokottól, a hagyományostól, a széles körben elfogadottól. Kassák megosztotta saját kora véleménynyilvánítóit, és megosztja az utókor ítéseit is. Szépirodalmi és képzőművészeti alkotásainak mássága – mindenekelőtt a különbség élete első és második alkotói periódusának művei között – többnyire avantgárd korszaka felértékelésének kedvez. Az autonómián, a kritikus gondolkodáson alapuló közéleti tevékenysége és – a ma már kevésbé ismert, mert kiadatlan – pub-

³ Uo., 205.

⁴ Uo., 207.

⁵ Uo., 411.

licisztikája is eltérő vélekedésre készítette, készíteti az eszmék és az aktív társadalmi, politikai részvétel elkötelezettjeit attól függően, hogy a politikai-ideológiai tér jobb vagy bal oldalához tartozónak vallják-e magukat. Az alkotásait kedvelőket aligha izgatják a fentebbi másságok. Ők azt az író, művészt tisztelik Kassákban, aki műveivel segít nekik élni azáltal, hogy esztétikai élményhez juttatja őket.